

ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Γράφει ο Δρ Βασίλης Αβραχάς → Τηλ: 0431262823 → mousaiostheatrelos@yahoo.com.au

Ολίγη πολιτική αγωγή από Πλάτωνα, Αριστοτέλη και Στωικούς (Μέρος Α')

Στο παρόν άρθρο πραγματεύομαι τρεις κορυφαίες στιγμές του αρχαιοελληνικού πολιτικού στοχασμού: τον «φιλόσοφο-βασιλιά» του Πλάτωνα, τον ιδανικό πολίτη του Αριστοτέλη και, τέλος, τον «πολίτη του κόσμου» των Στωικών. Πιο συγκεκριμένα, με ενδιαφέρει τόσο η παρουσίαση της ιστορικής αλληλουχίας αυτών των πολιτικών αντιλήψεων, όσο και η συγκριτική τους διασάφηση. Κι αυτό διότι μόνο μέσα από μία τέτοια διερεύνηση μπορεί κάποιος να φιλοδοξεί ότι θα στοχαστεί τη σύγχρονη δημοκρατία κριτικά και συνάμα σε αντιδιαστολή προς την καταγωγική της περιοχή.

Ο «φιλόσοφος-βασιλιάς»

«Αν οι φιλόσοφοι δεν γίνουν βασιλείς στις πόλεις ή αυτοί που ονομάζονται σήμερα βασιλείς και δυνάστες δεν φιλοσοφήσουν γνήσια κι' όσο χρειάζεται, κατά τρόπο που να συμπέσει στο ίδιο πρόσωπο και δύναμη και φιλοσοφία, κι αν δεν αποκλειστούν αναγκαστικά οι πολλές και διάφορες φύσεις ανθρώπων, που τραβούν σήμερα χωριστά τον ένα ή τον άλλο απ' αυτούς τους δύο δρόμους, είναι αδύνατο... να σταματήσει το κακό στις πόλεις... ή να ξεφυτρώσει όσο είναι κατορθωτό... αυτή η πολιτεία που εμείς τώρα χαράξαμε το σχέδιό της». Στο περίφημο αυτό χωρίο από την Πολιτεία του Πλάτωνα είναι σαφής η αρνητική του τοποθέτηση έναντι των συγχρόνων του πολιτευμάτων. Αυτή η θεμελιακή παραδοχή προϋποθέτει (ιστορικά) και συνεπάγεται (θεωρητικά) την κρίση της κλασικής πόλης-κράτους. Πράγματι, όταν ο Πλάτωνας συγγράφει την Πολιτεία, έχει ήδη ζήσει μία σειρά καταλυτικών ιστορικών εμπειριών: Πελοποννησιακό Πόλεμο, ήττα των Αθηναίων, καταδίκη του Σωκράτη, κατάλυση της δημοκρατίας. Είναι υπό το πρίσμα αυτών των εμπειριών που θα πρέπει κανείς να μελετήσει τις πολιτικές απόψεις και προθέσεις του Πλάτωνα.

Πιστός ο Πλάτωνας στη σωκρατική πρόταξη της αρετής, επιδιώκει να αρθρώσει τους όρους ενός ιδανικού πολιτεύματος, στο οποίο θα πρυτανεύει η δικαιοσύνη: η μόνη αναγκαία και ικανή συνθήκη για την υπέρβαση των πολιτειακών αδιεξόδων! Γι' αυτό και η Πολιτεία του είναι ένας διάλογος «περί δικαίου» –στη χειρόγραφη παράδοση, άλλωστε, διασώζεται και μ' αυτόν τον τίτλο. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα διάλογο που αντανάκλα την ενότητα των θέσεων του Πλάτωνα περί πολιτικής, ηθικής, ανθρωπολογίας, γνωσιολογίας και οντολογίας. Θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηρίξει κάποιος ότι κατά τον Πλάτωνα το αγαθό (η ύψιστη μεταξύ των ιδεών) παραπέμπει μέσω της ψυχής του φιλοσόφου (που τελεί υπό το κράτος της ανάμνησης των ιδεών) στο άριστο πολίτευμα (που υποστασιάζει, κατά το δυνατόν, στον κόσμο των φαινομένων τις αιώνιες ιδέες).

Συνεπώς, στο πολιτικό επίπεδο, ο «φιλόσοφος-βασιλιάς» λειτουργεί ως ένα είδος διαμεσολάβησης: είναι εκείνος χάρη στον οποίο οι αμετάβλητες ιδέες έχουν όχι απλά τη δυνατότητα, αλλά και την ευκαιρία να επηρεάσουν τα μεταβαλλόμενα ανθρώπινα πράγματα. Με τον τρόπο αυτό, η άμεση σχέση που έχει ο «φιλόσοφος-βασιλιάς» με την ύψιστη ιδέα

του αγαθού, δηλαδή η δικαιοσύνη που αντιπροσωπεύει η αρμονία των δυνάμεων/αρετών της ψυχής του, μορφοποιεί το πολίτευμα κατά ανάλογο τρόπο. Υπό το πρίσμα αυτό, κατανοείται επαρκώς η άποψη ότι ο «Πλάτων είναι ίσως ο πρώτος φιλόσοφος που θεωρεί ότι υπάρχει μία στενή σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη ψυχολογία και στη διαμόρφωση του κράτους». Η αρμονία του λογιστικού, του θυμικού και του επιθυμητικού –υπό την εκδοχή της κυριαρχίας του πρώτου επί των άλλων δύο– αναδεικνύεται τόσο το αίτιο όσο και το επαναλαμβανόμενο αποτέλεσμα του ιδανικού πολιτεύματος. Κατανεμημένο κι αυτό σε τρία σύστοιχα μέρη (φιλόσοφοι – επίκουροι – δημιουργοί) πραγματώνει τη δικαιοσύνη, όταν το καθένα από τα μέρη αυτά ανταποκρίνεται στην αρετή που του αρμόζει: τη σοφία, την ανδρεία και τη σωφροσύνη, αντίστοιχα.

Ο ιδανικός πολίτης

Ο Αριστοτέλης, ο σημαντικότερος από τους μαθητές του Πλάτωνα, διαμόρφωσε την πολιτική του θεωρία εν μέρει επεξεργαζόμενος τα προβλήματα που κατ' αυτόν παρουσίαζε ο πολιτικός «ιδεαλισμός» του δασκάλου του και εν μέρει ανταποκρινόμενος στις προκλήσεις άλλων πολιτικών αντιλήψεων της εποχής του. Πάντως, είναι γεγονός ότι και ο Αριστοτέλης έζησε και έδρασε μέσα στις αναταράξεις μιας μεταβατικής περιόδου που σηματοδότησε το τέλος της πόλης-κράτους. Υπό το πρίσμα των πιέσεων της εποχής του, επιδιώκει με τα Πολιτικά του να θεμελιώσει τον πολιτικό στοχασμό σε μία βάση πιο εμπειρική και, ταυτόχρονα, πιο ρεαλιστική. Γι' αυτόν, το ιδανικό πολίτευμα δεν είναι παντού και πάντοτε ένα και το αυτό. Αντίθετα, μπορεί κάλλιστα να είναι βασιλεία, αριστοκρατία ή πολιτεία (γνήσια δημοκρατία)· και στις τρεις αυτές περιπτώσεις, το κριτήριο της αξιολόγησης είναι το κοινό καλό που προάγεται μέσω του εκάστοτε πολιτεύματος.

Εντούτοις, στον Αριστοτέλη το πολίτευμα δεν είναι παρά «η μορφή ζωής των πολιτών». Υπό μία έννοια, λοιπόν, όλο το βάρος πέφτει στον πολίτη· όχι τόσο στους νόμους, στις δομές και στην οργάνωση του κράτους, αλλά στην αρετή του πολίτη ως τέτοιου. Γράφει ο Αριστοτέλης: «αυτό είναι το σημείο από το οποίο πρέπει να ξεκινήσουμε, διότι δεν είναι καθόλου αυτονόητο... τι πρέπει να εννοηθεί με τη λέξη 'πολίτης'. Ως συνήθως, παραμερίζουμε τις εξαιρέσεις και θεωρούμε τον πολίτη με πλήρη δικαιώματα. Τον πολίτη εν γένει τίποτε δεν τον χαρακτηρίζει περισσότερο από τη συμμετοχή σε δικαστικούς αγώνες και σε δημόσιες υπηρεσίες». Με άλλα λόγια, αυτό που συνιστά τον πολίτη είναι ο πολιτικός βίος. «Το να ζει κανείς ως πολίτης με πλήρη δικαιώματα σημαίνει ότι συμμετέχει σε όλες τις σημαντικές υποθέσεις της πόλης· ότι έχει σαφή ιδέα για το σκοπό της κοινωνικής δράσης του και αισθάνεται υπεύθυνος για την πραγματοποίησή του... ότι αφοσιώνεται ολόψυχα στην ευημερία της κοινωνίας. Αυτό απαιτεί σχολή».

Ειδικότερα, ο κατ' εξοχήν και όχι μόνο κατ' όνομα πολίτης του Αριστοτέλη εκφράζεται μέσα από το δικό του τρίπτυχο: τη σχολή, την ορθό λόγο και τη

μεσότητα. Χάρη στη σχολή, ο αληθινός πολίτης είναι κύριος του χρόνου του και τον διαθέτει υπέρ του ευ ζην της πόλεως. Χάρη στον ορθό λόγο, ο χρόνος του πολίτη γεμίζει από πράξεις ορθής κρίσης μεταξύ του καλού και του κακού, του δικαίου και του αδικού, του δέοντος και του φευκταίου. Πιο συγκεκριμένα, η δραστηριότητα του πολίτη υπακούει στο αίτημα του εφικτού ως του εκάστοτε αγαθού που απομακρύνεται από τις εκατέρωθεν ακρότητες και αναζητά τη μέση οδό, τη μόνη που μπορεί να επιτύχει και να διασφαλίσει τη συμφωνία και την εξισορρόπηση των πολλαπλών δυνάμεων που ενεργούν στο εσωτερικό της πόλης.

Ο «πολίτης του κόσμου»

Ο Στωικισμός, με τη σειρά του, εμφανίστηκε, αναπτύχθηκε και εμπεδώθηκε σ' ένα ιστορικό πλαίσιο που έγινε μάρτυρας αφενός μεν της τελικής πτώσης των κλασικών πόλεων, αφετέρου δε της ανάδυσης ενός ριζικά νέου πολιτικού κόσμου: της αυτοκρατορίας. Κατά συνέπεια, εν όψει των νέων συνθηκών η μακραίωνη κληρονομιά του αρχαιοελληνικού πολιτικού στοχασμού έπρεπε να μεταπλαστεί. Η «πόλη» είχε λάβει πια πρωτόγνωρες διαστάσεις και ο «πολίτης» δεν ήταν πια το σταθερό σημείο αναφοράς, αλλά μία μονάδα ανάμεσα στις τόσες άλλες. Υπό μία έννοια, πρόκειται σαφώς για μία συνθήκη πολιτικής αλλοτρίωσης, η οποία όμως έδωσε αρκετές αφορμές για τη διερεύνηση νέων, εναλλακτικών διεξόδων. Οι Στωικοί θα απαντήσουν στην πρόκληση των καιρών με την πρόταξη μιας ατομικής ηθικής και την άρθρωση μιας κοσμοπολιτικής συνείδησης. Αν ο φιλόσοφος δεν μπορούσε πλέον να γίνει βασιλιάς κι αν ο πολίτης δεν φάνταζε πλέον ως ο άριστος, αυτό δεν σήμαινε αυτόχρονα ότι ο σοφός είχε απωλέσει το κύρος του. Το στωικό ιδεώδες του σοφού θα οδηγήσει στα άκρα την αρχαιοελληνική εξατομίκευση, τονίζοντας ότι το μέρος (η ανθρώπινη μονάδα) μπορούσε να καταστεί το απόλυτο κριτήριο του (πολιτικός) πράττειν χάρη στη συμφωνία του με το όλον (τον κόσμο, τη φύση, το Θείο). Έτσι το «συμφώνως τη φύσει ζην» έγινε η βάση των Στωικών για την υπέρβαση της ματαιώσης που συνεπάγονταν οι δομές και οι μηχανισμοί της αυτοκρατορίας. Στη θέση του πολίτη που ανήκε οργανικά κάπου, οι Στωικοί τοποθέτησαν τον «πολίτη του κόσμου» που ανήκε παντού και πουθενά· ο κοσμοπολιτισμός τους ισοδυναμούσε, παραδόξως, αφενός μεν με την καθολικοποίηση του ατόμου, αφετέρου δε με την εσωτερική του πολιτικού.